

VPLIV ADAMA SMITHA NA SODOBNO EKONOMSKO TEORIJU

Adam Smith's Influence on Modern Economic Theory

Bernard Brščič

*Ekonomski fakulteta, Univerza v Ljubljani
bernard.brscic@ef.uni-lj.si*

Prejeto/Received:
Junij 2011

Popravljeno/Revised:
Avgust 2011

Sprejeto/Accepted:
Avgust 2011

Izvleček

Adam Smith velja za očeta sodobne ekonomije. Politično ekonomijo, ki je bila še v 18. stoletju del moralne filozofije, naj bi osamosvojil in jo zamejil kot vrednotno nevtrarno, pozitivistično znanost. Kljub velikemu napredku smithoslovja v zadnjem stoletju in historični rekonstrukciji Adama Smitha kot primarno moralnega filozofa se to napačno videnje ohranja. V članku ugotavljamo, da razvoj ekonomije ni sledil smernicam Smithovega raziskovalnega programa, ki je politično ekonomijo umeval kot z vrednotami zaznamovano vedo, umeščeno v splet etike, zgodovino pisja, pravoznanstva in filozofije. Smithov polihistorični miselni habitus je v nasprotju s sodobnim umevanjem ekonomije kot sterilnega, zaprtega aksiomatskega sistema. Kljub razlikam pa bi bogastvo Smithovih idej lahko predstavljalo izziv za metodološki in vsebinski napredek ekonomije.

Ključne besede: Adam Smith, ekonomska teorija, pozitivizem, pravičnost

Abstract

Adam Smith is considered to be the father of modern economic theory as he was supposedly responsible for the emancipation of political economy from the shackles of moral philosophy and accomplished its transformation into the value free positivistic science. Despite the development of Smithian studies over the last century and the historical reconstruction of Smith as primarily a moral philosopher, this false interpretation still prevails. This article argues that the development of economic theory did not follow the path of Smith's research programme, positing political economy as a value-free science embedded in the nexus of ethics, history, jurisprudence, and philosophy. Smith's polymath approach is opposed to the modern concept of economics as a sterile, closed, axiomatic system. Despite the differences in wealth, Smithian insights could represent a challenge for methodological and substantive progress of economics.

Keywords: Adam Smith, economic theory, positivism, justice

1 Uvod

Ena izmed nalog verodostojne intelektualne zgodovine vsake znanstvene discipline je umestitev njenih začetkov, idejnih izvorov in vrednotenje miselnih vplivov. Če v naravoslovju zgodovina znanosti ne igra ključne vloge pri razumevanju položaja sodobne teorije in je moč pritrditi misli angleškega pozitivista Alfreda Northa Whiteheada, da je »[z]nanost, ki okleva s pozabo svojih predhodnikov, izgubljena« (Whitehead 1929, str. 1962), pa v družboslovju intelektualna zgodovina igra konstitutivno vlogo v ustvarjanju sodobne ekonomske teorije. Tudi zgodovina ekonomske misli ni sama sebi namen, namenjena potešitvi miselne radovednosti zgodovinarjev in sociologov znanosti, ampak ponuja, kot je med drugim pronicljivo ugotavljal Joseph Schumpeter, nove ideje in uvid v delovanje človeškega uma (Schumpeter 1997, str. 4).

Naše gospodarstvo / Our Economy
Vol. 57, No. 5-6, 2011
pp. 3-10

UDC: 330.821.1
JEL: B12, B40, D63, E02

Zgodovinarji ključno vlogo pri nastanku sodobne ekonomske znanosti¹ pripisujejo Adamu Smithu, ki naj bi s svojim *Bogastvom narodov*, izdanim leta 1776, dosegel dokončno osamosvojitve politične ekonomije kot vede sui generis. Smith naj bi bil tisti avtor, ki je ekonomsko misel iztrgal iz spon moralne filozofije. Ta naj bi vse od svojih skromnih začetkov v antiki omejevala razvoj ekonomije kot pozitivne znanosti. Z z vrednostnimi sodbami obremenjenim diskurzom in normativnostjo naj bi preprečevala razvoj v smeri empiricizma in vrednotno nevtralne ekonomske razprave o dejstvih. *Bogastvo narodov* naj bi predvidelo in načrtalo nadaljnji razvoj politične ekonomije v 19. stoletju, ko ta postopoma izgublja pridevnik politična in se preoblikuje v ekonomiko, vrednotno nevtralno vedo, ki se ukvarja z vprašanji alokacije redkih virov (Brščič 2010, str. 642). Smithu zaradi njegovih zaslug za uveljavljanje ekonomije večina ekonomistov pripisuje vlogo nestorja oz. očeta sodobne ekonomske misli. Celotno morda največji zgodovinar ekonomske misli Joseph Schumpeter, ki je sicer dvomil v izvirnost Smithovih teoretičnih prispevkov,² ga je zaradi velikega podviga teoretične sinteze označil za »velikega arhitekta« (Schumpeter 1997, str. 185).

Zanimivo, da Smithu konstitutivno vlogo za sodobno ekonomsko teorijo priznavajo ekonomisti, ki izhajajo iz marksistične tradicije politične ekonomije (Tribe 1999); Robert Heilbroner je npr. v *Bogastvu narodov* uvidel »ne samo izliv velikega uma, ampak celotnega obdobja« (Heilbroner 1992, str. 51). Po drugi strani pa so si ga prisvojili tudi nadaljevalci tradicije ekonomskega liberalizma, kot so npr. predstavniki druge čikaške šole. Ti so v *Bogastvu narodov* zaznali »veličastno palačo, zgrajeno na granitnih temeljih samointeres«³ (Stigler 1975, str. 237). Zanimanje za smithoslovje je izjemno naraslo po objavi kritične, t. i. glasgowske izdaje *Bogastva narodov* ob 200-letnici prvega izida leta 1976 in sovpadlo z vzponom nove desnice, tj.

pojavnostjo thatcherizma in reaganomike in zatonom povojnega keynesianskega konsenza.

Kljub temu da tako raznorodne šole,⁴ kot so npr. frankfurtska, freiburška, avstrijska, čikaška, neorikardijanska, in različne druge pojavnosti neoklasičnih, neneoklasičnih in celo antineoklasičnih šol Smithu priznavajo prvenstvo pri nastanku sodobne ekonomske znanosti in prisegajo zvestobo smithovskemu izročilu, se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je sodobna ekonomska teorija po svojem miselnem habitusu še vedno smithovska. Kakšna je zapuščina Adama Smitha v sodobni ekonomski teoriji? Ni priseganje na Smithovo izročilo pogojeno s sociološkimi potrebami znanstvene skupnosti po vzpostavitvi častitljivega zgodovinskega loka s sklicevanjem na avtoriteto? Je za sodobno ekonomsko teorijo še vedno značilno Smithovo izročilo metodološkega pluralizma in polihistorijskega pristopa v obravnavi ekonomskih problemov? Na ta vprašanja bom poskušal odgovoriti v nadaljevanju.

Vrednotenje aktualnosti Smithovega prispevka bo utemeljeno na metodi rekonstrukcije, upošteva dejstvo, da besedila iz preteklosti ne govorijo z enim glasom in njihova interpretacija ni nedvoumna. Možnosti, ki se v rekonstrukciji teoretičnih prispevkov ponujata, sta racionalna in zgodovinska rekonstrukcija (Blaug 2001, str. 150). Racionalna rekonstrukcija je utemeljena na absolutističnem pogledu na razvoj ekonomske misli in poskuša posamezno besedilo dekontekstualizirati, ga očistiti zgodovinskih, političnih, institucionalnih in socialnih okoliščin, ki so botrovale nastanku. Racionalna rekonstrukcija pomeni reinterpretacijo preteklih idej z vidika sodobnosti. Zgodovinska rekonstrukcija je, nasprotno, metoda, skladna z relativističnim pogledom na razvoj ekonomske misli in izhaja iz podmene, da je teoretično besedilo vedno otrok časa in okolja. Na nastanek in idejni tenor besedila vplivajo zgodovinske okoliščine, ki jih je treba upoštevati. Izbor metode rekonstrukcije je temeljno vprašanje hermenevtike in pri umevanju relevantnosti Adama Smitha še posebej aktualno. S stališča intelektualne zgodovine je ustrezna metoda zgodovinske rekonstrukcije, ki preprečuje zagrešitev interpretativnih napak, ki sta ga dve stoletji smithoslovja polni.⁵ Smith je eden najsubtilnejših in kompleksnih avtorjev v vsej zgodovini ekonomske misli, zato pri interpretaciji zasluži posebno pozornost.

¹ V razmišljanju izhajam iz podmene, da je moč disciplini ekonomije prisoditi status znanosti in ne zgolj vede. Razprave v ekonomski metodologiji in filozofiji znanosti žal še niso ponudile dokončnega odgovora na vprašanje o razmejitvi med znanostjo in psevdoznanostjo ter dokončne umestitve ekonomije. Če za razmejitveni kriterij uporabimo verifikacijo (logični pozitivizem), ovržbo (naivni in sofisticirani falsifikacionizem, utemeljen na epistemologiji Karla Popperja) ali napovedovanje (instrumentalizem Friedmanovega tipa), se ekonomija težko kosa z naravoslovnimi vedami. Zdi se, da je zaradi problema kompleksnosti odprtih sistemov, ki jih proučuje ekonomija, smiselno govoriti o sintagmi neeksaktne, posebne znanosti (Hausman 1992).

² Schumpeter v svoji magistralni *History of Economic Analysis* na mestih omalovažuje Smitha, za katerega »so bile njegove omejitve jamstvo uspeha. Če bi se izkazal z večjo pronicljivostjo, ga bralci ne bi resno jemali. Če bi se bolj poglobil, če bi se ukvarjal s težko umljivimi resnicami, če bi uporabljal zahtevnejše metode, ga ne bi razumeli. A sam ni gojil tovrstnih ambicij, črtil je vse onstran zdravega razuma. Nikoli se ni povzpел nad raven topoumnega bralca.« (Schumpeter 1997, str. 185).

³ Čikaško videnje Smitha kot ekonomista, ki zagovarja materialistični pogled na razvoj človeštva z zagovarjanjem nebrzdanega delovanja homo oeconomicusa onstran moralnih omejitev, danes med ekonomisti prevladuje (Evensky 2005, str. 198).

⁴ Širina Smithovega teoretičnega uvida je razlog, da si ga lahko prisvojijo metodološko in ideološko tako različne šole. Že Jacob Viner je ugotavljal, da »mora ekonomist zagovarjati resnično nenavadne ekonomske teorije, če jih ne more podkrepiti s citati iz *Bogastva narodov*« (Viner, 1927, str. 207).

⁵ Naj navedemo zgolj najbolj znane primere, začevši z artikulacijo t. i. »Das Adam Smith Problema« nemške zgodovinske šole (Dickey 1985; Montes 2003): interpretacija Smitha kot laissez-faire protomanchesterskega ekonomista (Viner 1927), interpretacija Smitha kot predhodnika teorije popolne konkurence (Arrow, Hahn 1971), interpretacija nevidne roke kot anticipacije prvega osnovnega teorema ekonomike blaginje (Feldman 1987) ali teorija splošnega ravnotežja (Schumpeter 1997).

2 Metodološka nasprotja med Smithovo politično ekonomijo in sodobno ekonomsko teorijo

Razvoj ekonomske znanosti bi z vidika intelektualne zgodovine lahko razdelili v tri faze. Prva je faza moralne filozofije, ko se je ekonomska misel razvijala znotraj moralne filozofije in je trajala od začetkov v antiki do sredine 18. stoletja. Značilnost ekonomske misli v tem obdobju je bila normativnost, osrediščenost na vprašanja zasledovanja dobrega življenja in odsotnost empiričnega proučevanja. Druga faza je obdobje osamosvajanja ekonomske misli od spon moralne filozofije in uveljavljanje discipline politične ekonomije. Značilnost te faze je sistemski pristop, zaznavanje medsebojne prepletenosti posameznih področij ekonomskega sistema. Z marginalistično revolucijo v sedemdesetih letih 19. stoletja pa lahko govorimo o tretji, zadnji fazi, ko politična ekonomija izgubi pridevnik politična in se preoblikuje v ekonomiko, kot jo poznamo danes. Njene značilnosti so vrednotna nevtralnost, pozitivistična naravnost in aksiomatskost.

Ključna oseba druge faze je Adam Smith, ki si je v svojem magistralnem delu *Bogastvo narodov* zadal nalogo razviti celovit sistem politične ekonomije. Smithova novost je širše umevanje politične ekonomije, kot jo srečamo pri njegovih sodobnikih. Še Smithov škotski sodobnik sir James Stuart, avtor *Raziskave o načelih politične ekonomije* (1767), je politično ekonomijo razumel kot instrumentalno vedo, pripomoček državniku za učinkovito vladanje in udejanjanje merkantilističnih politik. Smith, nasprotno, politično ekonomijo razume kot plutologijo, vedo, ki pojasnjuje naravo in izvor bogastva narodov. Tvorijo jo trije sestavni deli: analitični del, ki proučuje delovanje ekonomskega sistema, sklop proučevanja ekonomske politike in del o načinu financiranja javnih storitev. Zaradi obsežnosti predmeta proučevanja zahteva Smithova zastavitev politične ekonomije eklektični metodološki pristop. Uporablja tako induktivno kot deduktivno metodo, ko s pomočjo definicij in abstraktnih predpostavk prihaja do zanimivih posplošitev. Kljub uporabi deduktivne metode pa Smith nikoli ne zdrsne v ricardovske višave popolnoma abstraktnih posplošitev (Hutchison 1976, str. 514). Smith politične ekonomije ne zoži na sterilni deduktivni sistem sklepanja. V takšnem sistemu ekonomski teoretik opredeli nekaj abstraktnih, pogosto apriorno oblikovanih nerealističnih predpostavk, nato pa skuša z rigorozno uporabo dedukcije izpeljati ekonomske zakonitosti. Smith politični ekonomiji ne odreka nomotetične nravi, a pri uvidu v ekonomske zakone pogosto uporablja zgodovinsko metodo (Brščič 2010, str. 653).

Za razumevanje Smithove metodologije se je treba zavedati, da je deloval pred več kot 200 leti v intelektualnem okolju, ki se je zelo razlikovalo od sedanjega. Smithov čas je bil v večji meri zaznamovan z etičnimi vprašanji in politični ekonomist 18. stoletja se preprosto ni mogel ogniti moralnemu diskurzu. Značilnost večine današnjih ekonomistov in tudi sodobne ekonomske teorije je brez-

bržnost do moralnih vprašanj. Sodobni ekonomisti se izogibajo naslavljanja moralnih vprašanj in se v velikem loku ogibajo razprave o pravicah, dolžnostih in vrednotah (Young 1997, str. 4). Danes se uspehi sodobne ekonomske teorije pogosto pripisujejo osvoboditvi ekonomije moralne preteklosti oz. – kot pravi Boulding (1970, str. 117) – je »ekonomija ... postala znanost, ko se je otresla kazuistike in moraliziranja srednjeveške misli.« Na ta način je ekonomija postala čisto analitično in pozitivistično podjetje, že sama misel na ekonomijo kot aksiološko oz. moralno vedo pa je pojmovana kot protislovje v izrazih.

Dva poglavitna razloga sta, zakaj je ekonomija v 20. stoletju postala vrednotno nevtralna veda. Prvi razlog je v zmagoslavnem pohodu naravoslovja, ki je konec 19. stoletja z vedno večjo matematizacijo postalo metodološki zgled ekonomiji (Mirowski 1989, str. 198). Ekonomija naj ne bi bila samo sposobna generirati točnih napovedi, ampak naj bi postala »objektivna znanost v istem smislu kot katera koli naravoslovna znanost« (Friedman 1953, str. 4). Drugi razlog pa je privzetje metodologije pozitivizma, kar je moralna vprašanja zaradi stremljenja po znanstvenosti izločilo iz obravnave. Sodobna ekonomska teorija je pojmovana kot pozitivna znanost, ki naj bi pojasnjevala mehaniko ekonomskih procesov. Moralna vrednotenja bi morala postati anatema ekonomskega raziskovalnega programa. Pozitivna, vrednotno nevtralna ekonomika, ki ne izhaja iz specifičnih vrednotnih podmen oz. določenih filozofskih, ideoloških ali psiholoških okvirjev, je pojmovana kot ideal (Drakopoulos 1997, str. 124). Tako je eden najvidnejših predstavnikov pozitivistične metodologije Milton Friedman (1953, str. 5) trdil, da »razlike o ocenah ekonomske politike s strani državljanov izvirajo iz različnih napovedih o posledicah posameznih ukrepov, ki jih je načeloma moč odpraviti z napredkom pozitivne ekonomike in ne zaradi fundamentalnih razlik v vrednotah.« V takšnem panglosijskem videnju prihodnosti ekonomske znanosti je odprava konfliktov pogojena z napredkom v napovedni moči ekonomskih modelov.

Poudariti je treba notranja protislovja pozitivizma; tako zagovornišvo vrednotno nevtralne znanosti samo po sebi pomeni zagovor specifične vrednote, tj. vrednotne nevtralnosti. Temu navkljub pozitivizem še vedno zaznamuje ekonomijo in tudi sodobne interpretacije Smitha. Absurdno je, da je Smithov današnji sloves utemeljen na napačnih pozitivističnih interpretacijah, ki gredo celo tako daleč, da naj bi njegovo *Bogastvo narodov* začrtalo ločitev etike in ekonomije (Young 1997, str. 5). O tej ločitvi pri Smithu ne more biti govora. Pozitivistične dihotomije med pozitivnimi in normativnimi vidiki in med učinkovitostjo in pravičnostjo, ki so nastale v procesu ločevanja ekonomije in etike, pri Smithu ne moremo zaslediti, ker preprosto ni bil zagovornik pozitivizma. Smithovo delo je namreč treba brati kot celoto, zlasti pomemben pa je odnos med *Bogastvom narodov* in *Teorijo moralnih občutij*.

3 Ekonomija kot moralna znanost in »Das Adam Smith Problem«

Težava pozitivističnih interpretacij izvira iz parcialne obravnave Smithovega opusa, tj. osrediščenosti na *Bogastvo narodov* in zanemarjanje pomena *Teorije moralnih občutij*. V *Bogastvu narodov* je kot osrednji motivacijski dejavnik izpostavljen samointeres,⁶ kar slikovito ubesedi Smith sam: »Obeda si ne obetamo zaradi mesarjeve, pivovarjeve ali pekove dobrohotnosti, marveč zato, ker se trudijo za svoj prid. Ne nagovarjamo njihove človečnosti, marveč sebičnost, in nikoli jim ne govorimo o svojih potrebah, marveč o njihovih koristih. Nihče razen berača noče biti odvisen predvsem od dobrohotnosti sodržavljanov.« (Smith 2010, str. 22). Tako npr. Stigler (1976, str. 1201) ugotavlja, da je »pomembno Smithovo zmagoslavje, da je v središče ekonomije postavil sistematično analizo obnašanja posameznikov, ki zasledujejo svoj samointeres v pogojih konkurence. Ta teorija ostaja do današnjih dni osnova teorije alokacije virov.« Za pojasnjevanje ekonomskih pojavov naj bi bil zadosten zoženi model homo oeconomicusa, ki deluje onstran moralnih omejitev in čigar edini cilj je maksimizacija koristnosti. Vendar je takšna parcialna interpretacija, ki iz Smitha naredi proto-neoklasičnega ekonomista, pristranska. *Bogastvo narodov* je treba brati v kontekstu Smithovega zgodnejšega dela *Teorija moralnih občutij*.

V *Teoriji moralnih občutij* Smith artikulira moralni sistem, ki tvori podstat ekonomskega sistema. Osrednji psihološki dejavnik *Teorije moralnih občutij* je sočutje (angl. sympathy), čut za sočloveka, zmožnost, prisotna v vsakem posamezniku, ki omogoča poistovetenje s položajem soljudi. Smith pravi: »Ne glede na to, kako sebičen je posameznik, obstajajo določena načela v njegovi naravi, ki povzročajo zanimanje za blaginjo drugih in njihovo srečo, čeprav mu to razen veselja ob opazovanju prav nič ne koristi. Te vrste je usmiljenje ali sočutje, čustvo, ki ga občutimo ob soočenju z nesrečo drugih.« (Smith 1982, str. 9). Pri moralni presoji vsakega posameznika igra ključno vlogo koncept nepristranskega opazovalca. Posameznik poskuša obvladovati svoje strasti tako, da bi požel odobravanje nepristranskega opazovalca. Človek ima potrebo po potrditvi, zato se iz naše presoje in presoje soljudi oblikujejo pravila družbenega obnašanja. Ta pravila so po Smithu univerzalna, eksterna in objektivna in presegajo kulturne prostore in zgodovino (Young 1997, str. 41).

V oblikovanju svojega moralnega sistema Smith izpostavi štiri glavne vrline, samoobvladovanje, dobrohotnost, razsodnost in pravičnost. Vrlina razsodnost ima dve

ravnji, višjo raven, državniško, osrediščeno na javno dobro, in nižjo raven, ki vključuje »skrb za zdravje, ... premožnje, ... družbeni položaj in ... ugled posameznika« (Smith 1982, str. 213). Razsodnost nižje ravni vključuje trgovske kreposti nižjega reda, kot so marljivost, varčnost, razsodnost, previdnost, zmernost in stanovitnost (Smith 1982, str. 54–6, 167–8, 189–90, 242, 304).

Če soočimo opisana miselna okvirja *Bogastva narodov* in *Teorije moralnih občutij*, se zdi, da naletimo na problem neskladja, na problem »odnosa med izrazito moralno oza-veščenostjo *Teorije moralnih občutij* in moralno brezbriznostjo v *Bogastvu narodov*« (Heilbroner 1982, str. 427). V literaturi se je kot oznaka domnevnega neskladja med *Teorijo moralnih občutij* in *Bogastvom narodov* uveljavil termin »Das Adam Smith Problem«. Nanj so prvi opozorili nemški ekonomisti še za časa Smithovega življenja. Tako je že leta 1777, leto dni po objavi *Bogastva narodov*, Georg Heinrich Feder v besedilu zaznaval »preveliko pripravljenost zaupati v sozvočje individualnih interesov pri zagotavljanju javnega dobra« (cit. po Montes 2003, str. 68). Nemški zgodovinski ekonomist Bruno Hildebrand sredi 19. stoletja, nasprotno, ni trdil, da je Smith načelo samointeresa uporabil nelegitimno, ampak da je temeljni problem deifikacija zasebnega interesa. Smitha je obtožil, da želi »preoblikovati politično ekonomijo v naravno zgodovino egoizma« (cit. po Montes 2003, str. 70). Hildebrand posameznikov ni zaznaval kot posebljenih egomanov, kar je implicitno očital Smithu.

Ena od zgodnejših rešitev »Das Adam Smith Problema« je v oceni Wilhelma Paszkowskega, da je *Bogastvo narodov* čisto tehnično in izrazito specializirano delo, medtem ko je *Teorija moralni občutij* napisana v humanistični tradiciji moralne filozofije in se prvenstveno ukvarja z normativnimi vprašanji. Richard Zeys pa je opozoril, da Smithovega pojmovanja moralne sodbe ni mogoče zožiti zgolj na moralno načelo sočutja, ampak da so konstitutivne vrline samoobvladovanje, dobrohotnost, razsodnost in pravičnost. Razsodnost je resda povezana s samointeresom in zlasti koristna za uspešno zasledovanje ekonomskih ciljev. Vendar po drugi strani pravičnost pomeni omejitev samointeresa. Na podlagi tega Zeys sklene, da ni nasprotja med moralno in ekonomsko teorijo Adama Smitha (Teichgraeber 1981, str. 107).

Vseeno ostaja vprašanje, kako uskladiti podmeno iz *Bogastva narodov*, da smo ljudje primarno motivirani s samointeresom, in po drugi strani podmeno, da smo v bistvu bitja, sposobna sočutja, preseganja samointeresa. Zdi se, da je ključni vzrok za nastanek »Das Adam Smith Problema« v tolmačenju sočutja. Če sočutje interpretiramo kot dobrohotnost, se motivacija za delovanje v *Teoriji moralnih občutij* zoži na altruizem, kar pa je v nasprotju s samointeresom. Vsi ljudje smo motivirani zasledovati lastne cilje, kar pa ne pomeni, da nismo hkrati sposobni izražati sočutje do soljudi. Po Smithu sočutje spremlja človekovo vedenje, vedno in povsod (Wilson, Dixon 2006, str. 257).

⁶ Ko govorimo o Smithovem razumevanju samointeresa, se je smiselno nasloniti na Rousseaujevo razlikovanje med *amour de soi*, pojavnost samointeresa, usmerjenega v zadovoljevanje naših pravih potreb in s tem omejenega, in *amour propre*, pojavnost samointeresa, usmerjenega v pridobivanje potrditve in občudovanja soljudi. Smithovo razumevanje samointeresa nima slabšalne oznake in je bližje Rousseaujevemu *amour de soi* kot *amour propre* (Hirschman 1977, str. 109).

Iz povedanega sledi sklep, da je »Das Adam Smith Problem« pсевdoproblem. Problem izpuhti, če Smithov opus jemljemo celovito in *Bogastvu narodov* ne pripisujemo primata. Ker se to ukvarja izrecno s človekovim ekonomskim delovanjem, Smithu za pojasnitev zadošča predpostavka homo oeconomicusa. V soočenju z drugimi bivanjskimi vprašanji človeka, ki segajo v polje morale, politike, pravoznanstva in družbenih odnosov, pa Smith predpostavi polnokrvnega človeka, sposobnega moralnega delovanja s stališča nepristranskega opazovalca (Brščič 2010, str. 644–45).

4 Smihova pravičnost – socialna ali postopkovna?

Sodobna ekonomska teorija je s pozitivističnim obratom v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in zavze-manjem za vrednotno nevtralnost iz ekonomske analize izločila vprašanje pravičnosti. V ospredje so prišla vprašanja učinkovitosti, ideal doseganja Paretove optimalnosti. Kmalu po drugi svetovni vojni sta Kenneth Arrow in Gerard Debreu dokazala dve pomembni lastnosti, ki naj bi ju v neartikulirani obliki lahko zaznali že pri Smithu. Prvič, ob predpostavki racionalnosti ekonomskih agentov, popolne informiranosti in motiviranostjo s samointeresom pripelje tržni mehanizem do Paretovega optimalnega rezultata. Drugič, dokazala sta, da je vsako Paretovo optimalno stanje dosegljivo z začetno prerazporeditvijo virov (Hausman 1994, str. 30). Ti dve ugotovitvi, t. i. 1. in 2. osnovni teorem ekonomike blaginje, pomenita formalno potrditvev Smithovega uvida,⁷ da je tržni mehanizem najbolj učinkovit alokacijski mehanizem. O zaželenosti razdelitvenih deležev, ki jih tržni mehanizem ustvarja, oba teorema molčita, enako velja za presojo njihove pravičnosti. Doseganje Paretove optimalnosti tako ni nujno povezano ne z družbeno zaželenostjo in ne pravičnostjo. Slednja je v sodobni ekonomski teoriji pojmovana kot eksogena, pahnjena v polje metaekonomije.

Nasprotno kot v sodobni ekonomski teoriji zaseda vprašanje pravičnosti osrednje mesto v moralni filozofiji in politični ekonomiji Adama Smitha. Že v *Teoriji moralnih občutij* je postavil pravičnost kot »glavni steber, ki podpira družbo«. »Družba lahko preživi, ne sicer udobno, brez do-brodelnosti; prevlada nepravičnosti pa je zanjo v celoti pogubna« (Smith 1982, str. 86). Vendar je pri Smithovem umevanju pravičnosti potrebna previdnost. Smith namreč ne zagovarja udejanjanja distributivne oz. socialne pravičnosti, ampak v kontekstu tržnega mehanizma prvenstveno

zagovarja komutativno oz. postopkovno pravičnost.⁸ Pri razmisleku o pravičnosti se nasloni na tradicijo naravnega prava, natančneje, ključni Smithov miselni zgled je Hugo Grotius. Za Grotiusa je pravičnost *ius in re* in izključuje meritokratsko načelo *ius ad rem*. Smith Grotiusa nadgradi s teorijo popolnih pravic, ki jih lahko legitimno iztirjamo, in nepopolnih pravic, za katere sicer obstaja moralna obveza, a izostane pravni imperativ njihove izvršitve (Salter 1994, str. 302). Sankcioniranje kršitev popolnih pravic je domena pravosodja, nepopolne pravice pa so lahko sankcionirane zgolj z moralno obsodbo.

Smithove skepse do udejanjanja distributivne pravičnosti ne smemo tolmačiti kot zagovornišva porajajočega se kapitalizma, česar ga obtožujejo površni bralci. Nasprotno, v konfliktu med delavci in kapitalisti je Smith na strani delavcev in uspešnost družbe pojasnjuje z ravniyo blaginje, ki je zagotovljena delavcem: »Nobena družba, katere večinski pripadniki so revni in nesrečni, gotovo ne more biti uspešna in zadovoljna. Povrhu pa je pravično, da tisti, ki hranijo, oblačijo in nastanjuje vse ljudstvo, dobivajo tolikšen del produkcije dela, da se tudi sami lahko dovolj dobro hranijo, oblačijo in stanujejo.« (Smith, 2010, str. 94). Na mestih Smith eksplicitno kritizira kapitaliste: »Naši trgovci in manufakturisti radi tožijo nad škodljivimi učinki visokih plač, češ da dvigajo cene in s tem manjšajo prodajo njihovih dobrin tako doma kakor na tujem. Ničesar pa ne rečejo o škodljivih učinkih velikih dobičkov. Kar zadeva pogubne učinke njihovih lastnih zaslužkov, molčijo. Godrnjajo samo čez zaslužke drugih.« (Smith 2010, str. 116). Tudi zemljiškim posestnikom ne prizanaša in jim očita, da »bi želi tam, kjer niso nikoli sejali, pa celo za naravno rast zahtevajo rento« (Smith 2010, str. 63–4). Smith potemtakem ni živel v utvari, da je tržna družba meritokratski sistem, ki udejanja ideale socialne pravičnosti. Zanimivo je, da je Smith hkrati zagovarjal izrazito protiegalitarne, konservativne poglede. Družbena stabilnost je zahtevala ohranjanje razredne strukture. Po drugi strani pa je gojil izrazito naklonjenost do delavskega razreda. Razrešitev tega notranjega protislovja je morda moč najti v konceptu optimalne stopnje neenakosti (Young 1997, str. 136), ki bi morala biti manjša kot v njegovem času, hkrati pa bi preprečevala razredno izenačevanje in razlastitev premoženja.

Tržna družba je izrazito neenaka v razdelitvi premoženja, a vseeno tudi delavstvu zagotavlja zadovoljitev osnovnih potreb. Primitivne družbe so po uresničevanju ideala enakosti v prednosti, a žal gre za vzpostavitvev enakosti v revščini. Moralna legitimnost razdelitvenih

⁷ Čeravno je bil Smith velik zagovornik tržnega mehanizma, je tradicija interpretacij, začeni z Josephom Schumpetrom, ki v Smithu ne vidi samo protoneoklasičnega ekonomista, ampak in nucleo predhodnika teorije splošnega ravnotežja, neutemeljena in posledica skrajnega interpretacijskega voluntarizma. Skoraj absurdna se zdijo enačenja Smithove metafore nevidne roke in Walrasovega izklicevalca. Temeljijo na racionalni rekonstrukciji in problematičnem pripisovanju sodobnih videnj preteklim avtorjem.

⁸ Na konfliktnost socialne in postopkovne pravičnosti znotraj tržnega mehanizma šele v 20. stoletju opozori Friedrich August von Hayek. Ta uporabo termina socialna pravičnost znotraj tržnega mehanizma označi za protislovje v izrazih. Pravičnost ne more biti socialna, saj se ta nanaša na vnaprej določljive deleže v razdelitvi. Ti so nenameravana posledica interakcije tisočih svobodnih posameznikov in so pogosto pod vplivom naključnih dejavnikov. Posegi v razdelitev, motivirani z argumentom socialne pravičnosti, uničujejo alokacijske sposobnosti trga (Hayek 1978).

deležev v tržni družbi temelji na tem, da tudi prikrajšanim v delitvi lastnine tržni mehanizem zagotavlja ustrezno preživetje, in *Bogastvo narodov* je natančen opis družbenih mehanizmov, ki pripeljejo do tega (Hont, Ignatieff 1983, str. 13). Varnost zasebne lastnine in delitev dela v takšni meri povečata produktivnost sodobnih tržnih družb, da je tudi lastniško prikrajšanim omogočeno preživetje. Smith lakonično ugotavlja, da je udobje slehernika v tržni družbi sicer skromno, »in vendar morda drži, da po udobju kak evropski vladar ne prekaša tako zelo delavnega in varčnega kmeta, kakor slednji prekaša marsikaterega afriškega kralja, popolnega gospodarja življenja in svobode deset tisoč golih divjakov« (Smith 2010, str. 19).

Na koncu pa je treba Smithov razmislek o distributivni in postopkovni pravičnosti postaviti v kontekst njegove teorije politične ekonomije. V sistemu naravne svobode, ki ga zagovarja, je gospodarska rast normalen pojav, ki blaži konfliktnost, izvirajočo iz socialne nepravilnosti kapitalizma. Proces rasti je večstransko povezan z moralnimi vprašanji. Po eni strani je gospodarska rast odvisna od izpolnjenosti določenih moralnih pogojev, po drugi strani pa proces rasti ustvarja moralne posledice (Young 1997, str. 164–5).

Po Smithu na gospodarsko rast vpliva »prvič, izurjenost, spretnost in preudarnost, s katerimi so večinoma opremljeni delavci; in drugič, razmerje med številom ljudi, ki opravljajo koristno delo, in tistih, ki se preživljajo drugače« (Smith 2010, str. 5). Glavni vpliv na drugi dejavnik, tj. razmerje med produktivnim in neproduktivnim delom, ima akumulacija kapitala. Ta pa je odvisna od varčnosti, povezane z zmožnostjo samoobvladovanja in stremljenja k izboljšanju položaja vsakega posameznika. Razsodnost je torej osnovni moralni pogoj za akumulacijo kapitala in s tem za gospodarsko rast. Poleg tega, da je akumulacija kapitala osnovni pogoj za gospodarsko rast, ima še posredni dobročutni učinek. Neproduktivno delo⁹ spodbuja lenobo »večine ljudi, ki živijo od porabe dohodka, najbrž kviri delavnost tistih, ki bi jih morala vzdrževati zaposlitev kapitala, in s tem povzroči, da postane vlaganje kapitala doma manj ugodno v drugih krajih« (Smith 2010, str. 241). Akumulacija kapitala pospešuje gospodarsko rast, ker zvišuje razmerje med produktivnimi in neproduktivnimi delavci. Smithova politična ekonomija, usmerjena v spodbujanje gospodarske rasti, je torej moralno podjetje.

Ugotovimo lahko, da Smith za analizo delovanja tržne družbe uporablja moralne argumente in da njegov diskurz ni vrednotno nevtralen. V *Bogastvu narodov* najdemo jedko moralno kritiko tedanje britanske družbe in Smithova politična ekonomija ne služi zagovorništvu statusa quo.

⁹ Razlikovanje med produktivnim delom, ki se utelesi v materialnih objektih, in neutelesnim neproduktivnim delom zgodovinarji ekonomske misli vrednotijo izrazito negativno. Smith s tem razlikovanjem, ki je nastalo pod vplivom fiziokratske miselnosti, zanika pomen storitev. Trajnost proizvedenih dobrin ne more vplivati na vrednost stvari (Rothbard 1995, str. 445).

5 Sklep

Adam Smith danes tako med zgodovinarji ekonomske misli kot ekonomisti širše velja za očeta sodobne ekonomske znanosti. Čaščenje Smitha je po 200-letnici objave *Bogastva narodov* leta 1976 doseglo domala hagiografske razsežnosti. Del je moč pripisati oportunističnemu trenutku vzpona nove desnice, ki je v boju proti usihajočemu keynesianskemu konsenzu potrebovala konservativno-liberalno ideologijo, zagovor svobodnega tržnega gospodarstva. Adam Smith je s svojim *Bogastvom narodov* v celoti ustrezal tem zahtevam. Drugi del povečanega zanimanja pa je mogoče pojasniti s sociologijo znanosti. Vsaka znanstvena skupnost želi vzpostaviti idejni dialog s preteklostjo in uveljaviti sebi ljubo intelektualno zgodovino. Večina ekonomskih šol vidi kot ključni trenutek preoblikovanja ekonomije kot vede v ekonomijo kot znanost v osvoboditvi od spon moralne filozofije. Za ta emancipativni proces naj bi bil najbolj zaslužen ravno Adam Smith. Takšno videnje je napačno, ločitev ekonomskih procesov od njihove družbene, moralne in politične umeščenosti je bila Smithu tuja. Politična ekonomija za Smitha nikoli ni bila končni cilj, bila je le del širšega proučevanja človeka in družbenega napredka. Smithovo *Bogastvo narodov* je treba brati kot del veliko obširnejšega projekta celovitega proučevanja napredka družbe, ki vključuje medsebojno prepletenost politične ekonomije, pravoznanstva, moralne filozofije, psihologije in politike.

V nasprotju s sodobno ekonomijo je bila za Smitha politična ekonomija moralna znanost. Izgona etike iz ekonomije Adam Smith ni niti začel, kaj šele dovršil, demoralizacijo ekonomije je mogoče pripisati vzponu pozitivizma v 20. stoletju. Pritrditi je moč dobitniku spominske Nobelove nagrade Amartyi Senu (1987, str. 7), da je ekonomska znanost »bistveno osiromašena s podaljševanjem razdalje med etiko in ekonomijo«. V tem kontekstu demoralizacije ekonomije se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je idejni habitus sodobne ekonomije po svoji naravi še smithovski. Uvid v zgodovino ekonomije od Smithovih časov pokaže, da se ta ni razvijala v smithovski smeri in da je ta tako v metodološkem kot substantivnem smislu protismithovska. Če bi lahko zadovoljno opazovali prediktivni in pojasnjevalni napredek ekonomske teorije, to dejstvo ne bi bilo razlog za skrb. V luči degenerativnosti raziskovalnega programa neoklasične ekonomije pa je lahko vrnitev k smithovskim miselnim izvorom zdravilo.

Literatura

1. Arrow, J. Kenneth in Frank Hahn (1971). *General Competitive Analysis*. San Francisco: Holden Day.
2. Blaug, Mark (2001). No History of Ideas, Please, We're Economists. *The Journal of Economic Perspectives* 15 (1): 145–164.
3. Brščič, Bernard (2010). *Bogastvo narodov – Politična ekonomija klasičnega liberalizma*. V: *Bogastvo narodov*, A. Smith. Ljubljana: Studia Humanitatis.

4. Dickey, Laurence (1986). Historicizing the »Adam Smith Problem«: Conceptual, Historiographical, and Textual Issues. *The Journal of Modern History* 58 (3): 579–609.
5. Drakopoulos, Stavros A. (1997). Origins and Development of the Trend Towards Value-free Economics. *Journal of the History of Economic Thought* 19 (2): 286–300.
6. Evensky, Jerry (2005). »Chicago Smith« versus »Kircaldy Smith«. *History of Political Economy* 37 (2): 197–203.
7. Feldman, Allan M. (1987). Welfare Economics. V: *The New Palgrave: A Dictionary of Economics, vol. 4*, ur. J. Eatwell, M. Milgate in P. Newman. London: Macmillan.
8. Friedman, Milton (1953). The Methodology of Positive Economics. V: *Essays in Positive Economics*. Chicago: Chicago University Press.
9. Hausman, Daniel (1992). *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Hausman, Daniel (1994). Introduction. V: *The Philosophy of Economics*, ur. D. Hausman, Cambridge: Cambridge University Press.
11. Hayek, Friedrich August von (1978). *Law, Legislation and Liberty, Volume 2 – The Mirage of Social Justice*. Chicago: Chicago University Press.
12. Heilbroner, Robert (1982). The Socialization of Individual in Adam Smith. *History of Political Economy* 14 (3): 427–439.
13. Heilbroner, Robert (1992). *The Worldly Philosophers*. New York: Simon & Schuster.
14. Hirschman, Albert (1977). *The Passions and the Interests*. Princeton: Princeton University Press.
15. Hont, Istvan in Michael Ignatieff (1983). Needs and Justice in the Wealth of Nations: An Introductory Essay. V: *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, ur. I. Hont in M. Ignatieff. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Hutchison, Terence (1976). Adam Smith and The Wealth of Nations. *Journal of Law and Economics* 19 (3): 507–528.
17. Mirowski, Philip (1989). *More Heat Than Light*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Montes, Leonidas (2003). Das Adam Smith Problem: Its Origins, the Stages of the Current Debate, and One Implication for Our Understanding of Sympathy. *Journal of the History of Economic Thought* 25 (1): 63–90.
19. Rothbard, Murray (1995). *Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, Volume 1*. Aldershot: Edward Elgar.
20. Salter, John (1994). Adam Smith on Justice and Distribution in Commercial Societies. *Scottish Journal of Political Economy* 41 (3): 299–313.
21. Schumpeter, Joseph (1997). *History of Economic Analysis*. Oxford: University Press.
22. Sen, Amartya (1987). *On Ethics and Economics*. Oxford: Basil Blackwell.
23. Smith, Adam (1982). *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis: Liberty Fund.
24. Smith, Adam (2010). *Bogastvo narodov*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
25. Stigler, George (1975). Smith's Travels on the Ship of State. V: *Essays on Adam Smith*, ur. A. Skinner in T. Wilson. Oxford: Clarendon Press.
26. Stigler, George (1976). The Successes and Failures of Professor Smith. *The Journal of Political Economy* 84 (6): 1199–1213.
27. Teichgraeber, Richard T. (1981). Rethinking Das Adam Smith Problem. *The Journal of British Studies* 20 (2): 106–123.
28. Tribe, Keith (1999). Adam Smith: Critical Theorist? *Journal of Economic Literature* 37 (2): 609–632.
29. Viner, Jacob (1927). Adam Smith and Laissez Faire. *The Journal of Political Economy* 35 (2): 198–232.
30. Whitehead, Alfred N. (1929). *The Aims of Education and Other Essays*. London: Williams and Nordgate.
31. Wilson, David in William Dixon (2006). Das Adam Smith Problem, A Critical Realist Perspective. *Journal of Critical Realism* 5 (2): 251–272.
32. Young, Jeffrey T. (1997). *Economics as a Moral Science: The Political Economy of Adam Smith*. Cheltenham: Edward Elgar.

Bernard Brščič je zaposlen kot asistent na Katedri za ekonomsko teorijo in politiko na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani. Sodeluje pri predmetih makroekonomija, politična ekonomija ter razvoj ekonomske teorije. Raziskovalno ga zanimajo zgodovina ekonomske misli, politična ekonomija, ekonomska filozofija in intelektualna zgodovina liberalizma. Leta 2010 je za založbo Studia humanitatis pripravil slovensko izdajo Bogastva narodov Adama Smitha, za Slovensko matico pa izbrane spise dr. Ljuba Sirca z naslovom Brezpotja socializma.

Bernard Brščič works as a teaching assistant at the Faculty of Economics, University of Ljubljana. He teaches macroeconomics, political economy, and history of economic thought. His research interests include the history of economic thought, political economy, economic philosophy, and intellectual history of liberalism. In 2010, he prepared the Slovenian edition of Adam Smith's *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* for the publisher Studia humanitatis and collected the papers of Ljubo Sirc for *Deadlocks of Socialism* for Slovenska matica.